

УДК 378.147.88:74

Борис Андрійович Якимчук,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна
ORCID: 0000-0002-3303-
6478
Boris18667@gmail.com

Валерій Валерійович Іванов,
викладач психолого-педагогічних дисциплін
КЗ «Балтський педагогічний фаховий коледж»,
аспірант кафедри психології,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна
ORCID: 0000-0002-8200-5045
Larionuch@ukr.net

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ПЛАНІВ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ КОЛЕДЖІВ

Стаття присвячена проблемі дослідження розбіжностей між життєвими планами, соціально-професійними, ціннісними орієнтаціями випускників педагогічних коледжів та особистісними рисами і можливостями їх адекватної реалізації в сучасних умовах розвитку держави.

Напрями розвитку сучасного суспільства спричиняють постійне підвищення важливості професій типу "людина-людина". Особливу значимість набувають ті з них, які мають трансформуючу природу щодо особистості інших людей, а саме вчителів, викладачів. Вимоги до спеціалістів із зазначених професій за останні десятиліття зазнали чималих змін у зв'язку із активною інтеграцією України до світової спільноти та пов'язаною з цим суттєвою конверсією соціально-політичного та економічного ладу у нашій країні.

Ключові слова: професійне становлення, професійні плани, професійне самовизначення, життєве самовизначення, самовдосконалення, ціннісні орієнтації, професійна рефлексія.

Borys Yakymchuk,
PhD of Psychological,
Associate Professor
of Psychology chair,
Pavlo Tychyna Uman State
Pedagogical University,
Uman, Ukraine
ORCID: 0000-0002-3303-6478
Boris18667@gmail.com

Valerii Ivanov,
Teacher of psychological and
pedagogical disciplines
KZ «Balta Pedagogical Vocational College»,

*Postgraduate student of
the Department of Psychology
Pavlo Tychyna Uman
State Pedagogical University,
Uman, Ukraine
ORCID: 0000-0002-8200-5045
Larionuch@ukr.net*

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF FORMATION OF PROFESSIONAL PLANS OF STUDENTS OF PEDAGOGICAL COLLEGES

The article is devoted to the problem of studying the differences between life plans, socio-professional, value orientations of graduates of pedagogical colleges and personal traits and opportunities for their adequate implementation in modern conditions of state development.

The directions of development of modern society cause a constant increase in the importance of professions such as "person-person". Of particular importance are those that have a transformative nature in relation to the personality of other people, namely teachers. The requirements for specialists in these professions have undergone significant changes in recent decades due to the active integration of Ukraine into the world community and the associated significant conversion of the socio-political and economic system in our country.

The author considers the problem of forming professional plans of students and their implementation, which combines a number of contradictions between internal and external factors of life, due to the current state of Ukrainian society in general, the state of upbringing and education in particular.

Increasing rates of development of new technologies, information "explosion" and fast "aging" of information, sharp difficulties, automation and computerization of current affairs, the increased probability of occurrence of "non-standard" circumstances in industrial and social branches put special requirements to experts who besides professional knowledge, skills and abilities must also have special abilities, dexterity and personal qualities that satisfy the flexibility and dynamism of professional style, creativity and innovation in professional activities, originality in finding and assimilating the latest information and new professional awareness and skills. Emphasis is placed on the need to acquire the ability to make appropriate decisions in "unconventional" circumstances, in conditions of lack of time and skills of the most favorable cooperation with other partners of the production process in joint professional activities in the team.

***Key words:** professional development, professional plans, professional self-determination, life self-determination, self-improvement, value orientations, professional reflection.*

Соціально-економічні зміни, що притаманні сучасному суспільству, висувають нові вимоги до особистості фахівця. Все більшої важливості набуває здатність фахівця бути суб'єктом свого професійного розвитку та самотужки знаходити варіанти вирішення соціально та професійно значущих дилем в умовах мінливих реалій.

Професійна орієнтація молоді на своєчасний вибір професії є одним з шляхів підвищення продуктивності праці, що не вимагає значних матеріальних витрат. Належно організована профорієнтаційна робота є запорукою подальшої успішної реалізації здібностей людини, сприяє гармонійному поєднанню інтересів конкретної особи і суспільства. Проблема ситуації стосовно формування професійних планів молоді та їх реалізація поєднує в собі низку суперечностей між внутрішніми та зовнішніми чинниками життєдіяльності молоді, що обумовлені сучасним станом українського суспільства в цілому, станом виховання та освіти, зокрема. Створення механізмів ринкової конкуренції (змагання не на засадах пріоритету здібностей та знань, а на засадах монополізму капіталів, сили та влади), соціальна диференціація суспільства на основі саме такої ринкової конкуренції за умов однакових здібностей, талантів, хисту та знань як внутрішніх (суб'єктивних) чинників формування професійних планів випускників призводять: по-перше, до неадекватних внутрішніх чинників формування цих планів (завищення чи заниження намагаць) і, по-друге, до їх

реалізації відповідно не до особистісного потенціалу учнів, а згідно із зовнішніми чинниками (соціальними стосунками з батьками, соціально- культурним середовищем, інформативними зв'язками тощо). Отже, проблема ситуації щодо професійних планів випускників коледжів полягає, з одного боку, у з'ясуванні адекватності чи неадекватної дії механізмів їх формування, а з іншого – у виборі професії згідно своїх особистісних рис та самій можливості чи неможливості її реалізації.

Проблема дослідження виявляється у розбіжності між життєвими планами соціально-професійними, ціннісними орієнтаціями випускників педагогічних коледжів та особистісними рисами і можливостями їх адекватної реалізації в сучасних умовах розвитку держави.

Мета нашого дослідження полягає у з'ясуванні психолого-теоретичних особливостей професійного становлення та рівня сформованості професійних планів у випускників педагогічних коледжів. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- 1) провести теоретичне дослідження проблеми формування професійних планів випускників;
- 2) надати характеристику теоретичним пошукам сучасних учених щодо визначення поняття «професійні плани»;
- 3) теоретично обґрунтувати та перевірити психолого-педагогічні умови формування професійних планів;
- 4) дослідити рівень сформованості професійних планів.

Відповідно до мети та визначених завдань використовувався аналіз психолого-педагогічної літератури. З метою визначення рівня сформованості професійних планів випускників педагогічних коледжів використовувалось анкетування «Мої професійні плани».

В результаті проведеного теоретичного дослідження встановлено, що під професійним самовизначенням, у найбільш загальному змісті слід розуміти обрання людиною спрямованості і суті свого подальшого розвитку, визначення засобів втілення персональних якостей і потенціалу, соціального середовища для реалізації своєї життєвої мети і моральних надбань та ідеалів; це – неподільний, уніфікований процес, у якому втілюються основні життєві цінності людини і конкретизуються фактори її життєвої, особистісної, соціальної самодетермінації [1; 2; 5; 6].

Професійне становлення не зводиться до одномоментного кроку вибору професії і не закінчується із завершенням фахової навчання. Воно триває упродовж усього професійного життя. Вагомими складниками життя людини сьогодні стають безупинне з'ясування свого місця у світі професій (або конкретній професії), усвідомлення своєї соціально-професійної функції, ставлення до професійної праці, колективу і самої себе. Перед особистістю постійно виникають труднощі, що вимагають від неї конкретизації свого ставлення до професій, іноді аналізу і рефлексії особистих професійних досягнень, прийняття власного рішення щодо вибору професії або її зміни, з'ясування і коригування кар'єри, з'ясування інших професійно зумовлених питань.

Професійне самовизначення фахівця здійснюється впродовж професійного життя. У цей період:

- особистість постійно рефлексує;
- особистість переосмислює своє професійне буття;
- особистість самостверджується в професії [4].

Є.О. Климов виділяє два рівні професійного самовизначення:

- 1) гностичний рівень;

2) практичний рівень [4].

Перший рівень характеризується перебудовою свідомості і самосвідомості. На другому рівні відбуваються реальні зміни соціального статусу людини.

Є. О. Климов встановив сім типів самовизначення особистості. Це самовизначення в конкретній трудовій функції, на певному трудовому посту, на рівні конкретної спеціальності, самовизначення в конкретній професії (працівник здатен виконувати близькі та суміжні види трудової діяльності), життєве та особистісне самовизначення. На його думку найвищим проявом особистісного самовизначення є її самовизначення в культурі [4].

Для першого типу самовизначення характерною є реалізація в рамках виконуваної діяльності. За цих умов воля вибору і діапазон дій людини мінімальні. Вона знаходить сенс своєї діяльності лише у якісному виконанні окремих трудових функцій чи операцій (як приклад, робота на конвеєрі). Для більшості працівників така монотонна і одноманітна робота є нестерпною.

Другий тип передбачає виконання широкого різноманіття функцій. Але зміна конкретної діяльності негативно позначається на її якості і продуктивності праці і, як правило, викликає незадоволеність працівника.

Третій тип розширює можливості самореалізації особистості, оскільки передбачає порівняно безболісну зміну різних трудових постів (наприклад, водій може відносно вільно керувати різними видами транспортних засобів).

Четвертий тип означає, що працівник уже обирає спеціальності (професія, як відомо, поєднує групу родинних спеціальностей).

П'ятий тип передбачає не лише вибір людиною тих чи інших соціальних ролей та їх реалізацію, але і вибір самого способу життя та його стилю. У цьому випадку для людини професія стає засобом реалізації відповідного способу життя.

Шостий тип самовизначення вказує на те, що людина бачить сенс власного життя у діяльності за межами професії.

Сьомий тип притаманний людині, яка стає господарем ситуації і усього свого життя. Тому цей тип життєвого самовизначення розглядається, як вищий його прояв. У цьому випадку особистість піднімається і над соціальними ролями та стереотипами, над професією. Про таку людину оточуючі говорять не лише як про гарного фахівця (інженера, лікаря, педагога), а і як про шановну людину, якій притаманні унікальні і неповторні особистісні якості. Таку людину члени суспільства розцінюють як таку, що вносить значні позитивні зміни у розвиток культури (виробництво, мистецтво, наука, релігія й ін.).

Також в ході проведеного теоретичного дослідження встановлено, що під професійним становленням спеціаліста розуміють процес прогресивної зміни його особистості внаслідок соціальних ефектів, професійної діяльності і власної активності, спрямованої на самовдосконалення і самотворення. «Становлення обов'язково передбачає потребу у розвитку і саморозвитку, можливість і реальність її задоволення, а також потребу у професійному самозбереженні» [3, с. 29, 58].

«Професійне становлення – це формування професійної спрямованості, компетентності, соціально значущих та професійно важливих якостей і їх інтеграція, готовність до постійного професійного зростання, пошук оптимальних прийомів якісного і творчого виконання діяльності у відповідності до індивідуально-психологічних особливостей людини» [3, с. 30].

У роботах багатьох науковців поняття «професійний розвиток» та «професійне становлення» вживаються в якості синонімічних. Узагальнюючи думку щодо поняття «професійне становлення», ми прийшли до висновку, що воно є ширшим за поняття

«професійний розвиток». «Професійний розвиток» можна розглядати за основу, але далеко не єдиною складовою професійного становлення фахівця.

Особливої заслуговують уваги основні підходи до розуміння професійного становлення (розвитку), виділені Е.Ф. Зеєром [3].

«Професійний розвиток вважається досить складним процесом, що має циклічний характер. Це означає, що людина не тільки удосконалює свої знання, вміння та навички, розвиває професійні здібності, але й може зазнавати й негативного впливу професійної діяльності, який призводить до появи різного роду деформацій і станів, що знижують не тільки її професійні успіхи, але й негативно виявляються й у «позапрофесійному» житті. У зв'язку з цим можна говорити про висхідну (прогресивну) й низхідну (регресивну) стадії професійного розвитку» [3, с. 249].

За Є. О. Климовим [4] існує сім основних стадій розвитку людини як су'бєкта праці, а саме: «Оптанта», «Адепт», «Адаптант», «Інтернал», «Майстер», «Авторитет», «Наставник».

Окрім дослідники виділяють чотири етапи у формуванні професійних здібностей у процесі складання професійних планів:

1. Вхідження в діяльність.
2. Первинна професіоналізація.
3. Вторинна професіоналізація.

Узагальнюючи результати деяких наших досліджень, можемо виділити основні етапи освоєння професії: адаптація до професії, самоактуалізація в професії, гармонізація з професією, перетворення, збагачення своєї професії, вільного володіння декількома професіями, етап творчого самовизначення себе як особистості.

Основними чинниками процесу формування професійних планів можна вважати такі:

- трудове навчання та виховання;
- професійна підготовка;
- професійна орієнтація;
- професійний відбір;
- професійна діяльність;
- професійна адаптація;
- професійна реабілітація;
- професійна атестація.

Цікавими у розрізі піднятої нами проблеми є результати дослідження С. В. Яремчук. Дослідниця зробила спробу визначити особливості мотивації вибору та отримання професії вчителя студентами. Нею було виявлено:

- 1) наявність досить широкого діапазону мотивів вибору педагогічної професії;
- 2) переважання предметних мотивів та низький рівень їх поєднання у студентів з професійними. А це у свою чергу означає відсутність установки на роботу в школі;
- 3) низькі показники мотивації престижності педагогічної професії (обрали цю професію для навчання виключно через можливість безкоштовного навчання у закладі вищої освіти);
- 4) неналежний рівень організації навчально-виховного процесу в ЗВО, що у свою чергу негативно впливає на формування професійно-педагогічної спрямованості студента-майбутнього вчителя;

- 5) неспроможність студентами розмежувати професійно важливі якості вчителя та ті особистісні якості, які далеко не завжди є першочерговими в його професійній діяльності;
- 6) розчарування у обраній спеціальності (формування негативної установки на діяльність сучасного вчителя) у період та по завершенні педагогічної практики [7].

Упродовж 2021 році ми провели анкетування серед студентів комунального закладу «Балтський педагогічний коледж». В ньому взяли участь 180 студентів. В результаті проведеного анкетування майбутніх учителів нами було встановлено, що на етапі фахової підготовки у студентів відсутня яскраво виражена спрямованість на свою професію. Результати анкетування засвідчили тривожну тенденцію щодо бажання студентів працювати у майбутньому за обраним фахом. Кількість студентів, які не планують після закінчення навчання працювати за фахом, чи не впевнені в цьому, складає дві треті від загальної кількості досліджуваних. Результати анкетування наступні:

- впевнені, що будуть працювати вчителями – 14 %;
- «напевно будуть» працювати вчителями – 25 %;
- «ще не вирішили» – 31 %;
- працювати «не будуть» чи «скоріш не будуть» – 30 %.

Певний інтерес викликають результати нашого дослідження, які стосуються життєвих планів студентів. Результати анкетування засвідчують, що лише третина випускників (29,8 %) остаточно визначилися щодо свого професійного майбутнього, понад половина з них перебували у стані сумнівів і роздумів, а 20 % – взагалі не комплексують щодо даної проблеми. Аналіз результатів опитування студентів вказує на відсутність налагодженої системи профорієнтації: 33 % студентів отримують інформацію від батьків; 16% – під час бесід і рекомендацій спеціалістів; 14 % – шукають поради у друзів і знайомих; 3–4 % – читають у книгах, журналах; отримують інформацію по радіо, телебаченню, від учителів.

За результатами проведеного дослідження у системі ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді безперечно першість надається цінності мікрорівня (сім'я, друзі, кохана людина); у молодих людей формується і демонстративно проявляється якісно нове сприйняття навколишнього світу з позицій, насамперед, особистих (і в цьому випадку – егоїстичних) інтересів, тобто в них практично відсутні соціакритичні цінності радянської доби, але ще не сформувались етнокритичні цінності «ідеології для України». Так, лише 5 % опитаних вважають, що найважливішим для молоді є «зробити щось значуще для народу і країни», ще відсутні конструктивні зрушення у визначенні змісту національної ідеї як основи суспільної консолідації. З віком і набутим досвідом орієнтації стають більш виваженими і раціональними, хоч одночасно з цим зростає прагнення до спокою, відстороненості, можливість ні в що не втручатися. Особливо непокоїть те, що лише 31 % респондентів стверджують, що для молоді найважливішими є освіта і професія, тоді як багатству і достатку віддали перевагу 40 %, і лише 10 % опитаних серед домінантних життєвих цінностей назвали прагнення стати кваліфікованим фахівцем.

Парадоксальним є і те, що серед тих, хто вважає себе бідним, невлаштованим, чимось іншим обділеним, лише незначна частина виявляє схильність до нарощення трудових зусиль у майбутньому. У цілому ж проблеми економіки, безробіття, інфляції, зростання злочинності та ін. турбують молодь значно більше, ніж руйнація вітчизняної культури, мовні проблеми, етносоціальні та міжнародні конфлікти і т. ін. На цій підставі можна констатувати, що сучасна українська молода людина насамперед

напружена проблемою повсякденного існування, демонструючи побутове самовідсторонення і демонстративний ізоляціонізм. Хоч події останнього часу засвідчують, що спостерігається певне зростання політико-ідеологічної активності, але відповідні дослідження ще не проведені, тому важко сказати чи є то результатом теле-, радіореклами, чи є фактом самого життя.

Що ж стимулює навчальну активність сучасних студентів? Насамперед, це бажання краще підготуватися до майбутньої професійної діяльності. Цей стимул визначила майже половина опитуваної студентської молоді. Практично на тому самому рівні (47 %) студенти визначали, що мають інтерес до навчальних предметів, які викладаються. Саме тут міститься великий резерв розвитку навчальної активності сучасних студентів. Однак велику роль у цьому відіграє педагогічна майстерність викладачів. Саме вони можуть і повинні зацікавити студентів під час викладання різноманітних навчальних дисциплін. Дуже важливим є те, що одним із основних факторів, що стимулюють навчання, називають почуття власної гідності (третє рангове місце – 38 % опитаних). А такі фактори, як вимогливість викладачів та контроль батьків, не є для них потужними стимулами для навчання. Це свідчить про те, що зовнішні санкції щодо навчання не відіграють за сучасних умов помітної ролі. Значно більшою мірою активність до навчання обумовлюють внутрішні фактори, що, безперечно, є проявом розвитку соціальної суб'єктності підрастаючого покоління. Значні відмінності щодо планів на майбутнє мають студентів коледжів. Особливо це стосується таких питань, як продовження навчання у вищих навчальних закладах. Важливою складовою життєвої стратегії особистості є її орієнтації щодо майбутньої педагогічної професійної діяльності. Які ж спеціалізації вважаються престижними в українському суспільстві? Які здебільшого приваблюють і хочуть обрати і займатися нею все життя? Таким чином, інтерес до професії в контексті привабливості для молоді людини її матеріальної і нематеріальної сторін виявилось не на користь останньої сторони, що не є випадковим для країни, яка переживає не найкращі часи у розвитку економіки. Підлітковий матеріалізм є не тільки і не стільки суттєвою характеристикою нового покоління та і феноменом. Залишається лише сподіватися на те, що глобальні тенденції переходу до пост матеріальних цінностей будуть притаманні українському суспільству і сьогоднішньому поколінню разом зі зміною соціально-економічних перспектив.

Таким чином, виконане нами дослідження дає можливість стверджувати, що професійні плани – це направлення людиною своїх проєкцій та особистісних потенціалів на соціальний простір з метою визначення свого ймовірного місця, ролі та способів задоволення власних потреб у цьому просторі.

У професійних планах мета та прагнення людини поєднується з характеристиками нею власних можливостей, як засобу реалізації мети. Професійні плани передбачають, насамперед, надбання певного соціального статусу, певного фаху, просування шляхами соціального статусу, вибір друзів, оточення. Професійні плани випускників коледжів формуються переважно в контексті їхніх реалістичних оцінок суб'єктивних та об'єктивних можливостей і умов свого особистісного самовизначення.

Варто зауважити на необхідності розвитку професійної рефлексії студентів, майбутніх вчителів початкової школи ще під час їхньої професійної підготовки. Романтичні уявлення про майбутнє життя суспільства та своє місце в ньому поступаються перед тверезими оцінками наявних умов і своїх шансів.

Перспективи подальших наукових пошуків можуть бути спрямовані у напрямі порівняння професійних планів студентської молоді на різних етапах її фахового становлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акмеологія з основами психології кар'єри: Навч.-метод. посібн. / за ред. О.М. Гавалешко. Чернівці : Рута, 2004. 84 с.
2. Веремчук А. М. Умови формування професійної рефлексії майбутніх вчителів. *Актуальні проблеми психології. Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія.* / за ред. С.Д. Максименка. К. : ІВЦ Держкомстату України, 2007. Вип. 6. С. 52–60.
3. Зеер Э. Ф. Психология профессий: Учебн. пособие. 3–е изд., перераб. и доп. М. : Академический Проект, Фонд «Мир», 2005. 336 с.
4. Климов Е. А. Как выбирать профессию. М.: Просвещение, 1990. 159 с.
5. Кокун О. М. Загальні особливості психофізіологічної готовності студентів педагогічних спеціальностей до майбутньої професійної діяльності. *Наук. записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України* / за ред. академіка С. Д. Максименка. К. : ВД «ТРОЯ», 2008. Вип. 36. С. 125–133.
6. Рибалка В. В. Психологія праці особистості: Навч.-метод. посіб. Кременчук : ПП Щербатих, 2006. 76 с.
7. Яремчук С. В. Формування професійно-психологічної спрямованості особистості майбутнього вчителя: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. К., 1999. 20 с.

REFERENCES

1. Havaleshko, O. M. (red.). (2004). Akmeolohiya z osnovamy psicholohiyi kar'yery: Navch.-metod. posibn. Chernivci: Ruta. [in Ukrainian].
2. Veremchuk, A. M. (2007). Umovy formuvannya profesijnoyi refleksiyi majbutnix vchyteliv. *Aktual"ni problemy psicholohiyi. Psichofiziolohiya. Psicholohiya praci. Eksperymental"na psicholohiya.* / za red. S.D. Maksymenka. K.: IVC Derzhkomstatu Ukrayiny. [in Ukrainian].
3. Zeer, Je. F. (2005). Psichologija professij: Uchebn. posobie. 3–e izd., pererab. i dop. M.: Akademicheskij Proekt, Fond «Mir». [in Russian].
4. Klimov, E. A. (1999). Kak vybirat' professiju. M.: Prosveshhenie. [in Russian].
5. Kokun, O. M. (2008). Zahal"ni osoblyvosti psichofiziolohichnoyi hotovnosti studentiv pedahohichnyx special"nostej do majbutn"oyi profesijnoyi diyal"nosti // *Nauk. zapysky Instytutu psicholohiyi im. H.S. Kostyuka APN Ukrayiny* / za red. akademika S. D. Maksymenka. K.: VD «TROYA». [in Ukrainian].
6. Rybalka, V. V. (2006). Psicholohiya praci osobystosti: Navch.-metod. posib. K.-Kremenichuk: PP Shherbatykh. [in Ukrainian].
7. Yaremchuk, S. V. (1999) Formuvannya profesijno-psicholohichnoyi spryamovanosti osobystosti majbutn"oho vchytelya: Avtoref. dys... kand. psichol. nauk: 19.00.07 / Nacional"nyj pedahohichnyj un-t im. M.P.Drahomanova. K. [in Ukrainian].

Бібліографічний опис для цитування:

Якимчук Б. А., Іванов В. В. Психологічні аспекти формування професійних планів студентів педагогічних коледжів. *Психологічний журнал.* Умань : ВПЦ «Візаві», 2021. Вип. 7. С. 92–99.